

Åbofördraget och krigsrüstningarna 1812.

1812 års politik har under senare år varit föremål för en mycket livlig vetenskaplig diskussion med inlägg främst av Einar Carlsson, Torvald T:son Höjer och F. W. Morén. Nyligen har en fjärde forskare lämnat ett viktigt bidrag, nämligen Sture M. Waller. I sin biografi över G. C. von Döbeln har han sammanställt det militära ordermaterialet på hösten 1812 med de rent politiska källorna; därmed har han lagt en realistisk grund för den fortsatta diskussionen om ett viktigt avsnitt av 1812 års politik, nämligen Åbofördraget 1812 och dess efterspel¹. Hans egna teser inbjuda emellertid till motsägelse. En tolkning, som avviker såväl från hans som från tidigare forskares, skall i det följande ges.

Fördraget i Åbo den 30 augusti 1812 var en följd av korta men intensiva förhandlingar mellan Carl Johan och Alexander I. Två huvudalternativ för det fortsatta svensk-ryska samarbetet förelågo: *antingen* kunde Carl Johan deltaga i fälttåget i öster, varvid belöningen kunde bli Finland (formellt som pant) eller Ösel, Dagö och Riga eller möjligen Ålandsöarna, *eller* också kunde ryssarna sända en hjälpkår till Sverige i och för gemensamma operationer mot Danmark, varvid förvärvet av Norge var målet. Då man inte kunde komma till någon överenskommelse efter den första linjen, följde man den andra. Tsaren lovade att ställa 35000 man

¹ Sture M. Waller, Georg Carl von Döbeln, Studier i Sveriges militäriska och politiska historia 1808—1813 (1947), s. 353 ff. Jfr ett av Waller i HT 1946, s. 169 ff., redovisat avkivfynd, av betydelse för ett annat avsnitt av 1812 års politik.

till Carl Johans förfogande, av vilka 25000 man i slutet av september eller så fort omständigheterna medgåvo skulle komma till Skåne i och för en gemensam svensk-rysk attack mot Själland; de övriga 10000 skulle komma i slutet av november, om årstiden tillät¹. Så står det i själva fördraget. Enligt något senare källor, som överlag accepterats av forskningen, gick emellertid Carl Johan under intrycket av under rättelsen om Smolensks fall med på, att de 25000 ryssarna från Finland sändes till Riga i och för operationer mot fransmännen. Morén och Höjer menar, att detta var ett av tsaren framtvingat medgivande, medan däremot Waller hävdar, att Carl Johan själv tagit initiativet; enligt hans åsikt önskade kronprinsen inte angripa Norge, emedan han då traktatsenligt tvingades in i kriget mot Napoleon på ett alltför tidigt stadium, vilket skulle ha skadat hans av Waller kraftigt understrukna franska aspirationer².

Det ligger här onekligen ett problem, som tarvar en förklaring. Vad var det för mening med ett fördrag, vars väsentliga punkt faktiskt eliminerades genom en muntlig överenskommelse? Morén skriver, att man tydligtvis tänkte sig möjligheten att trupperna likväl skulle stå till Sveriges disposition i september, medan Höjer förklarar, att man ej genast kunde förutse att Rigaexpeditionen omtintetgjorde Själlandsexpeditionen. Båda äro också av den uppfattningen, att Carl Johan i september 1812 räknade med rysk hjälp mot Danmark³. Waller anser däremot, att kronprinsen ej menade allvar med sina krigsförberedelser, vilka betecknas som säkerhetsåtgärder, demonstrationer eller provmobilisering⁴. Resonemanget är från de angivna utgångspunkterna logiskt och övertygande: det hade varit kortsynt av Carl Johan att tro, att de ryska trupperna först skulle sättas in i Balti-

¹ Åbofördraget är tr. i A. Ahnfelt, *Två krönta rivaler* (1887), II, s. 167 ff.

² F. W. Morén, *Kring 1812 års politik* (1927), s. 42 ff.; T. T:son Höjer, *Carl XIV Johan. Kronprinstiden* (1943), s. 138 ff.; Waller, a. a., s. 360, 387.

³ Morén, a. a. s. 44 ff.; Höjer, *En ny teori om 1812 års politik*, HT 1942, s. 370 f.

⁴ Waller, a. a., s. 360 ff.

cum för att sedan likväl inom kort kunna göras disponibla för ett angrepp på Själland.

Wallers tolkning leder emellertid till en mycket stor svårighet. De av Carl Johan under förra hälften av september igångsatta rustningarna voro mycket omfattande och dyrbara; enbart ersättningen för de rekvirerade transportfartygen kostade, såsom Waller visar, nära 700000 riksdaler¹. Detta skedde vid en tidpunkt, då Sveriges statsfinansiella läge till följd av sedelemissionerna 1808—09 och de därpå följande konjunkturväxlingarna var ytterligt prekärt — en omständighet som alltför litet beaktats i diskussionen om 1812 års politik. Just år 1812 inträdde f. ö. en mycket svår kris, som särskilt drabbade jordbruket². Att i ett sådant läge nedlägga stora kostnader på företag, som saknade reellt syfte, skulle ha varit vanvettigt. En demonstration hade f. ö. kunnat ske enbart genom att trupperna marscherade; några transportfartyg voro ej nödvändiga för detta syfte.

Eftersom Wallers slutsats är logisk, inställer sig frågan: är premissen riktig? En närmare undersökning leder till ett nekande svar. Den muntliga överenskommelsen i Åbo kan i själva verket omöjligt ha haft den angivna karaktären. Om man i enlighet med sunda källkritiska principer skjuter de senare källorna åt sidan — deras karaktär skall senare visas — återstår blott ett uttalande, vars betydelse för frågan egendomligt nog ej blivit observerad. Uttalandet är gjort av Carl Johan själv i ett i koncept bevarat brev till Carl XIII, skrivet i Åbo. Konceptet finnes i översättning — ej fullt tillfredsställande — publicerat i Schinkel-Bergmans s. k. *Minnen*; själva dokumentet har av Höjer återfunnits i Bernadotteska Familjearkivet³. Kronprinsen meddelar däri sin adoptivfader, att tsaren lovat att sända 25000 man, vilka ofördröjligen skulle göras färdiga till aktion (*prêts incessamment à agir*);

¹ Waller, a. a., s. 364 not 65.

² Jfr S. Brisman, *Realisationsfrågan 1808—1834*, I (1908), s. 58 ff.

³ *Minnen ur Sveriges nyare historia*, samlade af B. von Schinkel, förf. och utg. af C. W. Bergman, VI (1855), s. 378 f.; Höjer, *Carl XIV Johan*, s. 138 ff., 483.

de skulle emellertid bege sig mot Riga, en punkt som ej avlägsnade dem från den punkt som konungen bestämt — d. v. s. Skåne — och vore viktig även därigenom, att den kunde förvirra fienden¹. Om detta uttalande godtages, blir den muntliga överenskommelsen rimlig: Carl Johan har gått med på att trupperna på vägen från Finland till Skåne gingo in i Rigabukten, men det har ej varit hans mening att de skulle sättas in på den baltiska fronten, utan har han snarast betraktat det hela som en skenmanöver. Initiativet har rimligen varit ryskt; sannolikt har tsaren velat hålla möjligheten öppen att, om så visade sig nödvändigt, verkligen låta trupperna stanna i Balticum, men det kan också tänkas, att han från början avsett att bedraga Carl Johan på den utlovade Själlandsexpeditionen. Bägge dessa möjligheter måste kronprinsen naturligtvis ha räknat med, men den följande utvecklingen visar klart, att han till att börja med verkligen trodde, att ryssarna skulle komma.

De militära dispositionerna den 4—13 september tala därvidlag ett tydligt språk. Tre fördelningar skulle marschera till Karlskrona och Karlshamn för embarkering där; en fjärde fördelning skulle embarkera i Göteborg; enstaka förband skulle dock fara sjövägen från Dalarö och Stockholm till Karlskrona eller embarkera i Västervik, Ystad och Landskrona². I ett brev till tsaren den 4 september talade kronprinsen om sina förberedelser för att mottaga de 25000 ryssarna. I ett nytt brev, daterat den 13 september, sade sig Carl Johan alltjämt hoppas på att expeditionen mot Danmark skulle kunna äga rum i början av oktober, och han bad tsaren påskynda avsändandet av trupperna³. Bägge dessa uttalanden

¹ »Ils se porteront sur Riga, ce point ne les éloigne point de celui que V. M. a déterminé et il devient important en ce qu'il peut derouter la politique de nos ennemis». Carl Johan till Carl XIII aug. 1812, Papiers concernant feu S. M. le roi Charles-Jean, Bernadotteska Familjearkivet. Höjer (a. a., s. 485) har lagt märke till stället men har ej dragit ut konsekvenserna.

² L. Tingsten, Huvuddragen av Sveriges yttre politik, krigsförberedelser m. m. fr. o. m. fredssluten 1809—10 till mitten av juli år 1813 (1923), s. 118 ff.

³ Correspondance inédite de l'empereur Alexandre et de Bernadotte pendant l'année 1812 (1909), s. 29 ff.

hade varit meningslösa, om den muntliga överenskommelsen i Åbo verkligen haft den i litteraturen angivna karaktären.

I mitten av september började emellertid Carl Johan bli orolig för att ryssarna inte skulle komma; förmodligen var det underrättelser från krigsskådeplatsen i öster, som orsakade hans pessimism. I ett av Waller analyserat krigsråd inför kronprinsen den 14 september synes majoriteten ha hävdat den meningen, att Sjölandsexpeditionen borde utbytas mot ett angrepp på Norge, som lämpligen kunde äga rum i oktober. Waller menar, att detta krigsråd var ett spegelfäkteri av Carl Johan, som redan tidigare bestämt sig för att inte delta i några krigsoperationer, vare sig mot Sjöland eller mot Norge. Ett stöd för denna uppfattning finner Waller däri, att kronprinsen den 14—16 september utfärdade kontraorder till de marscherande trupperna ¹.

En analys av dessa kontraorder visar emellertid, att de med obetydliga undantag — de bägge skånska kavalleriregementena hemförlovades t. v. på grund av fouragebrist, och vissa soldater, som befunno sig i närheten av sina hemorter, fingo på grund av underhållssvårigheter hemförlovas under 8 dagar — ej inneburo någon sänkning av krigsberedskapen. Däremot var det fråga om en omdirigering av trupperna. De förband, som voro på väg mot hamnarna i södra Sverige, skulle stanna i Östergötland, Småland och Skåne, och de som voro på väg mot Göteborg skulle stanna vid Vänersborg, Borås och Uddevalla. Vissa trupper skulle emellertid fortsätta sina rörelser enligt tidigare order. Upplands och Södermanlands regementen m. fl. förband skulle embarkera i Dalarö och Stockholm i och för avfärd till Karlskrona. Södra skånska infanteriregementet skulle fortsätta sin marsch till Uddevalla ². Västerbottens fältbataljon och en bataljon av Hälsinge regemente skulle likaledes fortsätta sin marsch, som enligt tidigare order gick mot Karlstad ³. Med ett undantag, vars

¹ Waller, a. a., s. 354 f., 358 ff., jfr s. 344.

² Order av C. J. Adlercreutz 14—16/9 1812, koncept, Generaladjutantens arkiv, Krigsarkivet. Jfr Tingsten, a. a., s. 124 f.; Waller, a. a., s. 358 not 31.

³ Order 3/9 och 16/9 1812, a. st.

karaktär är oklar — embarkeringen i Stockholm och Dalarö — peka alla förändringarna åt samma håll: mot Norge. Carl Johan menade allvar: Själlandsexpeditionen uthyttes mot en Norgeexpedition, vilken tydligen ansågs mindre krävande.

Om någon omedelbar aktion mot Norge var det emellertid inte fråga, och Carl Johan tvekade ännu några dagar, innan han vidtog positiva åtgärder. Den 20 september var hans position klar. Av ett brev till tsaren nämnda dag framgår, att han nu hade informationer om huru svårt det militära läget blivit för ryssarna; under dessa förhållanden hade det varit en illusion att räkna med någon hjälpkår mot Själland. I stället sändes envoyén Carl Löwenhielm till Petersburg med en förfrågan, huruvida ryssarna kunde sända 9—12000 man mot Norge om den större styrkan ej kunde komma ¹. Carl Johan föll tydligen tillbaka på bestämmelsen i Åbofördraget om de 10000 man, som skulle komma i november. Samtidigt avgick överste M. Björnstjerna till London med begäran om engelsk hjälp ². Den 25 september uppsökte kronprinsen engelske ministern Thornton, tydligen i mycket irriterad sinnesstämning. Han klagade över ekonomiska svårigheter och begärde att inom 2—3 dagar få ut inemot 100000 pund av engelsmännen. Thornton lovade emellertid blott att skriva till en affärsman i Göteborg. Detta innebar, att något belopp inte kunde utbetalas inom den allra närmaste tiden — svaret från Göteborg blev f. ö. nekande ³. Framstöten kastar ljus över Carl Johans nervositet, liksom över hans finansiella nödläge.

Vid samma tid — senast den 26 september ⁴ — föll det avgörande dräpslaget mot Carl Johans förhoppningar. Han mottog då ett brev från tsaren, daterat den 14 september. I detta yttrades inte ett ord om den större hjälpkåren, men däremot förklarade Alexander, att han höll på att organisera

¹ Correspondance inédite, s. 33; Waller, a. a., s. 356.

² Waller, a. a., s. 356.

³ Scævola (K. A. Strömbäck), Utländska diplomaters minnen från svenska hofvet (1885), s. 324 f.

⁴ Då avlät Carl Johan sitt svar på tsarens brev av den 14 sept.

de nya trupper, som skulle ställas till kronprinsens förfogande; han hoppades att de skulle komma inom avtalad tid¹. Härmed åsyftades uppenbart den styrka på 10000 man, som enligt Åbofördraget skulle komma i november². Uttalandet innebar alltså, att Carl Johan inte kunde påräkna någon hjälp förrän tidigast i denna månad. Därmed voro hans planer på en Norgeexpedition omintetgjorda. Just den 26 september utfärdades också en viktig order, som kommit bort i Wallers framställning: tio regementens ordinarie manskap hemförlovades³. Därmed började den verkliga avrustningen; Carl Johan hade resignerat.

Under intrycket av underrättelsen om Moskvas fall skred kronprinsen så under tiden den 5—13 oktober till fullständig demobilisering⁴. Samtidigt återupptog han det alternativa, som fallit i Åbo: han erbjöd sig den 6 oktober att komma tsaren till hjälp med 30000 man, om han finge Finland som pant. Såväl Höjer som Waller har sammanställt denna invit med den samtidigt beordrade avrustningen och hävdat, att Carl Johan ej menade allvar⁵. Uppenbart är, att någon omedelbar aktion ej kunde komma i fråga. För den skull är det dock inte nödvändigt att beteckna anbudet som bluff; om det fransk-ryska kriget i Ryssland hade blivit långvarigt, kunde det ha blivit en lämplig förhandlingsbas.

Sedan planen på en expedition mot Norge fallit, mottog Carl Johan en depesch från Löwenhielm, daterad den 29 september. Där möter för första gången versionen, att avsändandet av de ryska trupperna till Livland skett på Carl Johans initiativ, och detta påstående återkommer i tsarens brev till kronprinsen den 1 oktober, liksom i Carl Johans svar till Löwenhielm den 12 oktober, i en not till Thornton samma dag och i en depesch till svenske ministern i London den 13 oktober. Däremot undvek Carl Johan att beröra

¹ Correspondance inédite, s. 30.

² Denna förklaring har undgått Waller (a. a., s. 360).

³ Order 26/9, a. st. Jfr. Tingsten, a. a., s. 125.

⁴ Order 5—13/10, a. st.; Tingsten, a. a., s. 125; Waller, a. a., s. 345 f., 606 f.

⁵ Höjer, a. a., HT 1942, s. 372; Waller, a. a., s. 607.

saken i sitt svar till tsaren den 10 oktober, och i en not från utrikesstatsministern L. von Engeström till ryske ministern Suchtelen samma dag förklarades uttryckligen, att det var »événements imprévus», som hindrat den ryska hjälpen¹.

Det märkliga och — om den förut givna tolkningen är riktig — osannfärdiga medgivande, som Carl Johan sålunda gjorde, var troligen ytterst en följd av den förvrängning av den muntliga överenskommelsen i Åbo, som tsaren gjorde, när han skulle ursäkta sitt löftesbrott. Denna förvrängning togs tydligen för god av Löwenhielm, vilken själv i en memoar-anteckning uppgivit, att han först »senare» — ursprungligen har han rent av skrivit »longt senare» — fick reda på vad som avhandlats i Åbo²; det torde därför inte ha varit så svårt för tsaren att föra honom bakom ljuset.

Att Carl Johan sedan accepterade tsarens förvrängning torde inte vara så svårt att förklara. Inför England uppträdde han såsom den, vilken generöst offrat sina egna intressen för alliansens sak³. Detta kunde dock näppeligen göra något djupare intryck på de realistiska briterne. Den verkliga orsaken torde ha varit en annan: hänsynen till den svenska opinionen. Åbopolitikens fiasko innebar uppenbart en mycket svår påfrestning för Carl Johans popularitet⁴. Hans av många klandrade närmande till Ryssland hade trots stora ansträngningar och ekonomiska uppoffringar inte lett till något påtagligt resultat. Alliansen med Ryssland var emellertid alltså nödvändig för hans politik. Att då lägga korten på bordet och medge, att ryssarna bedragit honom, hade varit ytterst farligt: det kunde ha givit näring åt de antiryska

¹ Betr. flertalet av dessa källor se Waller, a. a., s. 360 f. Noterna till Thornton och Suchtelen i *Diplomatica*, RA.

² H. Brulin, C. A. Löwenhielm om Karl Johan, HT 1927, s. 430.

³ Jfr Höjer, Carl XIV Johan, s. 143.

⁴ Se de av Waller, a. a., s. 364 not 64 samt s. 368 not 28 och 30 redovisade uttalandena jämte H. G. Trolle—Wachtmeister, Anteckningar och minnen, Elof Tégner, Valda skrifter, IV (1905), s. 266. Wallers egna slutsatser äro något motstridiga (jfr s. 368 med s. 370), beroende på att han ej klart skilt på uttalandena före och efter Åbopolitikens sammanbrott.

stämmningarna i landet. Det var då bättre att hålla god min i elakt spel och föregiva, att det i själva verket ej varit fråga om någon svensk-rysk samverkan mot Danmark. Denna tolkning stödjdes av en anteckning i justitiekanslern H. G. Trolle-Wachtmeisters dagbok. Den 21 oktober höll Carl Johan för honom en lång utläggning om sin politik, delvis klart lögnaktig. I framställningen ingick den förut refererade versionen av den muntliga överenskommelsen i Åbo, och Trolle-Wachtmeister gjorde följande reflexion: »Vi bedraga oss således, då vi allmänt tro, att ryssarna i detta fall brutit sina förbindelser med oss»¹. Det avsedda syftet var uppnått.

Helt kunde dock kronprinsen inte eliminera den för honom ogynnsamma förskjutning inom opinionen, som Åbopolitikens fiasko föranlett. Själv förstorade han farorna. Vid årsskiftet 1812—13 plågades han av skräcktankar om gustavianska restaurationsplaner och utfärdade då sitt ryktbara förbud mot alla förbindelser mellan svenska undersåtar och den avsatta kungafamiljen². Denna åtgärd har veterligen aldrig satts in i sitt politiska sammanhang. Detta är emellertid klart: förbudet var en följd av minskningen i Carl Johans popularitet på hösten 1812. Det är också ett viktigt psykologiskt bidrag till förståelsen av Carl Johans politik på våren 1813: hänsynen till opinionen har spelat en större roll, än man vanligen anser.

Den givna tolkningen av ett komplicerat händelseförlopp kan givetvis inte göra anspråk på att vara alltigenom säker. Den äger dock den fördelen framför övriga tolkningar, att den låter Carl Johans handlande vara logiskt och rimligt. Vi slippa att räkna med en överenskommelse, vars muntliga del upphävt den skriftliga. Vi slippa också att räkna med att Carl Johan i ett svårt statsfinansiellt läge företog kostsamma rustningar utan reellt syfte. Tolkningen möjliggör även en motsägelsefri sammanställning av det militära materialet med det diplomatiska.

¹ Trolle—Wachtmeister, a. a., s. 268; jfr Waller, a. a., s. 361.

² Se särskilt Hedvig Elisabeth Charlottas Dagbok, utg. av Cecilia af Klercker, IX (1942), s. 116 ff., 124 f.

Ännu i moderna framställningar möter den uppfattningen, att förhandlingarna i Abo skapade ett politiskt betydelsefullt vänskapsförhållande mellan Carl Johan och Alexander och att tsaren tog intryck av kronprinsens »undfallenhet» och »generositet», låt vara att en viss känsla av osäkerhet fanns kvar å ömse sidor¹. Verkligheten var utan tvivel en annan. Vänskap och generositet voro inte begrepp, som existerade för politiker av Carl Johans och Alexanders snitt eller kunde ha någon betydelse för de storpolitiska avgörandena. Både kronprinsen och tsaren spelade ett högt spel. De visste, att de inte kunde lita på varandra, och voro beredda att utnyttja varandras svagheter. Att det denna gången var Carl Johan, som blev den bedragne, berodde inte på att han var underlägsen som spelare utan på att hans utgångsläge var sämre.

Den gjorda undersökningen tillåter inte något generellt omdöme om 1812 års politik. Den frågan kan dock uppställas, om Carl Johans politik inte varit ännu mera konjunkturbetonad, än man brukar mena. Hans uppträdande under hösten 1812 vittnar i varje fall mindre om någon klar målsättning än om en konsekvent strävan att i varje ögonblick utnyttja de aktuella konjunkturerna, även om detta krävde stora ändringar i de militära och diplomatiska dispositionerna. Hans beroende av den inhemska opinionen och hans rädsla för gustavianska restaurationsförsök måste också ha haft större betydelse för hans utrikespolitik, än man vanligen anser.

Sten Carlsson.

¹ Morén, a. a., s. 46; Höjer, Carl XIV Johan, s. 145.